

KÖZLEMÉNYEK

KÁLMÁN DÁNIEL

„CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS”

A XII. századi keresztes hadjáratok az oklevelek tükrében *

1096. április 12-én Acardus montmerle-i várnagy Nagyszombatban – látva a Szentföldre indulók készülődését, és a *narratio* szerint „ily nagy erőfeszítéstől megindítva, fegyveresen kívánva oda [ti. Jeruzsálembé] menni”¹ –, a clunyi szerzetesek elé járult és megállapodott Hugó apáttal és szerzeteseivel atyai örökségéből származó birtokainak zálogba helyezésétől.² A birtokokért cserébe a szerzetesek kétezer lyoni *solidust* és négy öszvért adtak neki. Az oklevél részletesen szól a zálogba adott birtok kiváltásának feltételéről és majdani sorsáról is: visszatérte után egyedül Acardus maga válthatta ki azt, egyetlen rokonának, vagy hozzátartozójának sem volt joga erre. Abban az esetben, ha a várnagy elhalálozna az úton, vagy valamely oknál fogva a Szentföldön kívánna maradni, a birtok örökjogon Clunyt illette. Ugyancsak az apátságra száll a birtok, ha Acardus, Jeruzsálemet megjárva törvényes örökös nélkül halna meg.³ Ezután következik az elzálogosított birtokok felsorolása.⁴ Ha pedig Acardus, vagy valaki az ő részéről a mondott birtokokra adót vetne ki, vagy azok jövedelmét bitorolná, a jogsértést negyven napon belül ki kell vizsgálni, és Acardust, illetve kezeseit őrizetbe kell venni, amíg az ügyben megoldás nem születik.⁵ A montmerle-i várnagy birtokai feltehetőleg Cluny birtokában maradtak, mivel Acardus – akit Aacheni Albert a „fehérhajú” jelzővel illet⁶ – 1099 júniusában, a keresztesek által ostromlott Jeruzsálem falai alól Jaffa kikötőjébe tartva egy összecsapásban többedmagával együtt életét vesztette.⁷

Montmerle-i Acardus példája nem egyedülálló. A keresztes hadjáratok történetének első évszázadából több hasonló okleveles emlék maradt ránk, amelyben a keresztes had-

* A tanulmány a XXX. Jubileumi OTDK Humántudományi Szekciójára benyújtott, és a Középkori egyetemes történelem tagozatban második helyezést elért dolgozat szerkesztett változata. Ezúton is szeretném megköszönni témavezetőmnek, Nagy Balázsnak a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségét.

¹ „tali intentione permotus, cupiensque illo ire armatus” – Cluny 51. o. A latin nyelvű idézeteket a továbbiakban, amennyiben másként nem jelzem, a saját fordításomban közlöm.

² A teljes oklevelet ld. Cluny 51–53. o., 3703. sz. (1096. ápr. 12.) Különösen részletes volta miatt ezzel a dokumentummal a szakirodalom is többször foglalkozott, ld. *Constable* 2008/a. 106. o.; *Constable* 2008/b. 137. o.; *Constable* 2008/c. 183–184. o.; *Richard* 1988. 140. o.; *Riley-Smith* 1997. 117. o.

³ Cluny 52. o.

⁴ Annak fényében, hogy Acardusnak – aki magát az *intitulatió*ban *milesnek* nevezi – feltehetőleg nem volt pénze fegyverekre, a zálogba adott birtokok mennyisége figyelemre méltó: a felsorolás több uradalmat, szántóföldet, szőlőt, malmot, erdőt, illetve halastavat említ, amelyek egy része hűbéresek kezén volt – a rendelkezés értelmében az apátság ez utóbbiak felett is rendelkezhetett.

⁵ Cluny 52–53. o.

⁶ Aacheni Albert II.23. 100–101. o.

⁷ *Gesta Francorum* (Hagenmeyer) XXXVII.5. 455–458. o.; *Gesta Francorum* (Veszprémy) 118. o.

járatba indulók az út költségeit fedezendő, birtokuk egy részét vagy egészét zálogba adják a helyi monostornak vagy káptalannak. Legtöbbjük sorsáról azonban még annyit sem tudunk, mint a montmerle-i várnagyéról, csupán az oklevelek által közölt információk és az elbeszélő források szórványos említései révén van tudomásunk róluk.⁸ Ezek az indulás előtti „pillanatképek” azonban egészen egyedi nézőponttal gazdagítják a keresztes hadjáratokról kialakított képet, mintegy „alulnézetből” nyújtanak betekintést a keresztes mozgalom történetébe; ahogyan Giles Constable fogalmazott: „Nem beszélik el az egész történetet [ti. az oklevelek], de a történet, amit elmondanak, más forrástípusban nem lelhető fel.”⁹ Az egyes hadjáratok eseményeit elbeszélő krónikák elsődleges célja magának a vállalkozásnak a történetét, hadi sikereit vagy balsikereit megörökíteni, így érthető módon eleve kevés figyelmet szentelnek a hadjáratokat megelőző egyéni előkészületeknek. E kérdésben tehát egyedül a nyugat-európai monostorok és káptalanok oklevélgyűjteményeire, okleveleire támaszkodhatunk. Az alábbiakban a keresztes hadjáratokra vonatkozó nyugat-európai okleveles anyagot kívánjuk megvizsgálni az egyéni előkészületeket, ezen belül is a költségek előteremtésének mikéntjét illetően.

Az oklevelek rendszerint a *narratió*ban – és nem az *arengá*ban, miként Giles Constable véli¹⁰ –, az oklevél kiállításának körülményeit, előzményeit elbeszélő részben¹¹ tesznek említést arról, hogy az adományozó vagy zálogba adó fél „Jeruzsálembe készülvén” teszi az adományt,¹² illetve adja zálogba birtokát.¹³ Ez alapján természetesen nincs kizárva, hogy az alább tárgyalt oklevelekben szereplő személyek egy része egyszerű zarándokként, nem pedig keresztesként indult a Szentföldre.¹⁴ Fontos megemlíteni azonban, hogy mind elbeszélő, mind okleveles forrásaink tanúsága szerint, főleg a kezdeti időkben a hadjáratba indulók szemében legalább ekkora jelentősége volt a keresztes hadjárat spirituális jellegének.¹⁵ Sokszor még a bizonyíthatóan valamely hadjáratához kötődő oklevelek is „zarándoknyelven” fogalmaznak.¹⁶ A lelki üdv és bűnbánat hangsúlyozása¹⁷ mellett gyakori motívum a kereszt fölvétele¹⁸ és az ezzel kapcsolatos bibliai igehelyek (Mt 10,38 és 16,24; Mk 8,34; Lk 9,23 és 14,27 stb.) idézése.¹⁹ A többi közül markánsan kitűnik Neublens-i István oklevele,²⁰ amely megfogalmazásában több egyedi

⁸ Az 1096–1131. közötti keresztesek egy részét az oklevélgyűjtemények, valamint az elbeszélő források és a *chanson de geste*k említései alapján Jonathan Riley-Smith gyűjtötte össze az egyes hadjáratok, és a részvétel valószínűsége szerinti bontásban ld. Riley-Smith 1997. 196–245. o.

⁹ Constable 2008/a. 93. o.

¹⁰ Constable 2008/a. 96. o. Az észrevétel megerősítéséért Körmendi Tamásnak tartozom köszönettel.

¹¹ A *narratió*hoz ld.: Boüard 1929. 277. o., valamint Giry 1925. 548–550. o.

¹² Az oklevéltani irodalom már korábban is ismeri az *epistola donationis* fogalmát, ld.: Giry 1925. 855–858. o.

¹³ Riley-Smith 1997. 4. o.

¹⁴ Constable 2008/a. 93. o.; Riley-Smith 1997. 4. o.

¹⁵ Constable 2008/a. 96–97. és 110–111. o.; Constable 2008/b. 133–134. o.

¹⁶ Constable 2008/a. 97–98. o.

¹⁷ Pl. Charité-sur-Loire 88–89. o., 29. sz. (1095 k., vö. 88. p., 1. jegyz.), Saint-Vincent de Macon 315. o., 537. sz. (1096–1124.). Vö. Constable 2008/b. 136–137. o.

¹⁸ Pl. Göttweig (Traditionsbücher) 192–196. o., 55. sz. (1096–1114. között) és uo. 196–197. o., 56. sz. (1099–1102. között).

¹⁹ Vö. Constable 2008/d. 46. o., valamint Riley-Smith 1997. 62. o.

²⁰ Cluny 87–91. o., 3737. sz. (1100. jún. 15.) Ld. még Constable 2008/a. 99., 110–111. és 113. o., valamint Constable 2008/b. 137. o.

vonást is mutat. A diploma *arengája* azon túl, hogy hosszasan idéz más igehelyeket (Mt 25,34-40;²¹ Lk 11,41; Mt 6,20; Lk 16,9),²² részletesen taglalja az eredendő bűn és az isteni kegyelem kérdését. Ezután kijelenti, hogy bár ő maga lovag, mindezeket mégsem hagyja figyelmen kívül és „megfontolván bűneim sokaságát és Urunk, Jézus Krisztus kegyességét, jóságát és könyörületességét”,²³ elhatározta, hogy Jeruzsálembe megy, „azon a helyen imádkozni, ahol az ő lábai álltak”.²⁴ István, miután a clunyi apát tudomására hozta szándékát, az a vállára helyezte a kereszt jelét és egy gyűrűt húzott az ujjára. Jézus tanítványainak mondott szavainak felidézése egyértelműen a vállalkozás lelki tartalmát erősíti. Az evangéliumi parancsolat nyomán a keresztes, aki *quamvis miles* – habár katona, Krisztus követője is egyúttal,²⁵ „aki – mint István oklevele írja – világi öltözet alatt a mulandó katonáskodásban”²⁶ kénytelen részt venni.

Mindezek mellett azonban több oklevél *narratio* utal a vállalkozás katonai jellegére²⁷ (pl. „a pogányok és szaracénok ellen”,²⁸ mint azt Acardus oklevelében olvashatjuk), amely egyértelművé teszi, hogy keresztesről van szó. Hasonlóképp, a nagyobb hadjáratok megindulása előtt, vagy akörül, ilyen tárgyban kelt oklevelek is nagy valószínűséggel ide sorolhatók.²⁹

Bár a nyugat-európai egyházi intézmények okleveles emlékei és a keresztes hadjáratok közti kapcsolatra egyes szerkesztők már az adott oklevélgyűjtemény közlésekor felfigyeltek,³⁰ jelentőségükhöz képest a kutatás eddig csak kevés figyelmet szentelt a forrástípusnak. A történeti irodalom ezen belül is elsősorban a francia területen keletkezett anyaggal foglalkozott, más területről származó okleveleket csak szóróványosan vizsgált³¹ – ez részben talán annak is köszönhető, hogy a korai keresztes hadjáratok résztvevői főként francia földről érkeztek. Az anyag nagysága, illetve a hazai hozzáférés nehézsége³² miatt nem állt módomban a szakirodalom által érintett összes kiadott oklevélgyűjtemény

²¹ Vö. Cluny 88. o. 1. jegyz. A többi bibliai idézetet a kiadó már nem azonosította.

²² Figyelemre méltó Lk 11,41, amelyre egy IX. századi párizsi adománylevél is hivatkozik (Notre-Dame de Paris 1. köt., 298–299. o., 16. sz. [887. előtt]; az idézet a 298. oldalon szerepel), mutatva, hogy ez a bibliai igehely már régóta szolgált az adományok elvi alapozásaként.

²³ „considerans peccatorum meorum multitudinem et Domini nostri Jesu Christi pietatem, mansuetudinem ac miserationem” – Cluny 88. o.

²⁴ „in loco ubi steterunt pedes ejus adorare” – Uo.

²⁵ Linder – Murray 2006 302. o.

²⁶ „[nos] qui sub seculari habitu temporalis militia [implicamur]” – Cluny 87. o.

²⁷ Constable 2008/a. 93. o. A marmoutier-i diplomák figyelemreméltóan visszatérő eleme a „keresztények seregének” említése, amellyel együtt az illető a pogányok ellen indult, pl. Marmoutier 137–138. o., 149. sz. (1095.); 141. o., 152. sz. (1096.); 141–142. o., 153. sz. (1096). Ehhez ld. még Constable 2008/a. 98–99. o.

²⁸ „contra paganos et Sarracenos” – Cluny 51. o.

²⁹ Constable 2008/a. 97–98. o.

³⁰ Pl. Saint-Père de Chartres 1. köt. CCIV–CCV. o. Ld. még Constable 2008/a. 95. o. és uo. 8. jegyz.

³¹ Ld. pl. Constable 2008/b. 133. o., 85. jegyz., 134. o., 87. jegyz., 135. o., 97. jegyz., 137. o., 103. jegyz. és 139. o., 109. jegyz.

³² A Magyarországon fellelhető oklevélgyűjtemények nagy része az ELTE Egyetemi Könyvtárban, kisebb része pedig az Országos Széchényi Könyvtárban érhető el. Sok kiadványhoz az Österreichische Nationalbibliothekban fértem hozzá, valamint több francia oklevélgyűjtemény elérhető a Bibliothèque nationale de France „Gallica” névre keresztelt internetes adatbázisából, szkennelve, PDF-dokumentumként. (Pontos elérhetőségüket ld. a bibliográfiában.)

átnézése, ugyanakkor igyekeztem néhány olyan *chartulariumot* is bevonni a vizsgálatba, amelyekkel a kutatás eddig még nem foglalkozott részletesen. Ilyen az agde-i Szent István székesegyház oklevélgyűjteménye, valamint a német területről Göttweig³³ bencés, és a ma Olaszországhoz tartozó Brixen (Bressanone) ágostonos monostorának kiadott okleveles emlékei. Az alkalmazott formulákat tekintve úgy tűnik, nincs lényeges eltérés a különböző régiókból származó diplomák között, az egyetlen szembeötlő különbség csupán annyi, hogy a német területen kelt oklevelek „szükszavúbbnak” tűnnek francia társaiknál. Mindezek fényében jelen feldolgozás természetesen nem kíván a teljesség igényével fellépni, valamint az áttekintett forrásokból levont következtetések sem tekinthetők végérvényesnek. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a vizsgálódásból kimaradt források nem módosítanák jelentősen az így kialakult képet.

A keresztesek előkészületei

Nem sokkal a kereszt felvétele után a Jeruzsálembé készülő keresztes szembesült a hadjárat költségeinek és a szükséges felszerelés előteremtésének kérdésével. A XII. században mindez még nagyrészt egyénileg zajlott.³⁴ A szerencsésebbek a jeruzsálemi út erejéig élvezhették hűbéruruk anyagi támogatását,³⁵ és néhányan talán reménykedtek a bizánci császár vagy a keresztes államok uralkodóinak segítségével, legtöbbjüknek azonban magának kellett előteremtenie a szükséges anyagi fedezetet. A források tanúsága szerint ennek legáltalánosabb formája a birtokolt javak egy részének, vagy akár egészének zálogba adása, illetve eladása volt.³⁶ Leggyakrabban földbirtok került zálog alá, de más javakat is nagy számban találunk:³⁷ malmokat,³⁸ templomokat,³⁹ gyümölcsösöket,⁴⁰ szőlőket,⁴¹ szolgákat,⁴² illetve különféle tizedjövödelmeket.⁴³ Kétségtelen, hogy nem egy keresztes a rokonaitól⁴⁴ vagy hűbérurától kapta a szükséges kölcsönt,⁴⁵ a rendelkezésünkre álló források alapján a zálogügyleteknek, illetve eladásoknak ennél intenzívesültebb formája bontakozik ki. A kölcsönadó fél ugyanis az esetek döntő többségében a helyi szerzetesközösség vagy a káptalan.⁴⁶ Ez, tekintve a korabeli viszonyokat, egyáltalán nem meglepő, hiszen amint azt az 1095 előtt kelt oklevelek is megerősítik, a

³³ A göttweigi anyagból a történeti irodalom mindössze egyetlen oklevéllel foglalkozott érintőlegesen (Göttweig (Traditionsbücher) 192–196. o., 55. sz. [1096–1114. között]; ld. *Constable* 2008/a. 111. o.; *Constable* 2008/b. 139. o., *Riley-Smith* 1997. 112. o.), holott az oklevélgyűjtemény különösen gazdag a keresztes hadjáratokhoz kapcsolódó oklevelekben.

³⁴ *Constable* 2008/b. 123. o.

³⁵ *Riley-Smith* 1997. 109. o.

³⁶ *Constable* 2008/b. 123. o.

³⁷ *Constable* 2008/b. 129. o.; *Riley-Smith* 1997. 116. o.

³⁸ Saint-Étienne de Baigne, 23–24. o., 26. sz. (1111–1117. között.)

³⁹ Saint-Sernin de Toulouse 201–202. o., 287. sz. (Datálatlan.)

⁴⁰ Saint-Vincent de Macon 315. o., 537. sz. (1096–1124. között.)

⁴¹ Göttweig (Traditionsbücher) 215–216. o., 76. sz. (1108–1114. között.)

⁴² Saint-Père de Chartres, 2. köt. 274–277. o., 17. sz. (1107. november 2.)

⁴³ Saint-Victor de Marseille 568–569. o., 1096. sz. (1100. k.); Montier-la-Celle 284–287. o., 233. sz. (1114.)

⁴⁴ Pl. Cluny 108. o., 3755. sz. (1100. k.). Erre vonatkozólag ld. még alább III. Jenő bullájának tárgyalását.

⁴⁵ *Constable* 2008/b. 126–127. o.

⁴⁶ Uo. 124. és 127. o.

jelentősebb egyházak, illetve apátságok a XI. század során vagy akár már korábban is⁴⁷ érdekelték voltak az ehhez hasonló birtokügyekben. 1096-ban Burdinus Hugó örökös híján birtokát felesége beleegyezésével Cluny apátságára hagyja.⁴⁸ Ugyan az oklevél a század utolsó éveiből származik, szemmel láthatóan egy már kialakult, formuláit tekintve is kiforrott gyakorlatról van szó.

A források alapján a szerzetesközösségek közül is elsősorban a bencések, azon belül pedig a Cluny-kongregáció tagjai vettek részt a zálogügyekben, illetve eladásokban, igaz, szerepük nem kizárólagos.⁴⁹ Az első keresztes hadjárat idejéből fennmaradt oklevelek alapján olyan rangos monostorok jártak az élen, mint Cluny, a Tours közelében fekvő Marmoutier, a marseille-i Szent Viktor-apátság, vagy az angély-i Szent János-monostor. Ezek egy részét II. Orbán pápa érintette is franciaországi útja során.⁵⁰ Ezzel szemben, mint Giles Constable megállapítja, úgy tűnik, az ekkoriban már aktívan működő ciszterciek kezdetben nem játszottak olyan jelentős szerepet a javak efféle „áramoltatásában” – ez részben minden bizonnyal életideáljuknak (szegénység, világtól való elvonulás) is köszönhető.⁵¹ Véleményem szerint ez szintén erősíti azt, hogy a monostorok már a keresztes hadjáratok megindulása előtt is érdekelték voltak a földbirtok-ügyekben. Ebből fakadhat az is, hogy a bencések elfogadottsága, a Szentföldre induló keresztesek velük szembeni bizalma vélhetőleg nagyobb volt, mint a hozzájuk képest új, kevésbé meggyökeresedett cisztercieké.

Emellett Jonathan Riley-Smith feltételezi, hogy a valóságban sokkal több megállapodás jött létre világiak között, az egyházi intézmények szerepe csupán a fennmaradt források nyomán tűnik jelentősnek. Érvelését arra alapozza, hogy egyrészt az első keresztes hadjárat idejéből nem egy olyan oklevél maradt ránk, amely világiak között kötött, ami, tekintve, hogy a források egyházi jellegűek, meglehetősen magas szám.⁵² Másrészt a földbirtok azzal, hogy egyházi kézbe kerül, végérvényesen kikerül a „piacról”, amit korábbi birtokosai el kívántak kerülni. Ezen kívül feltételezi azt is, hogy az eladások, illetve zálogügyletek nagy része pápai „öszöntzésre” jött létre, nem pedig az adományozó fél saját akaratából.⁵³ Természetesen nem állíthatjuk, hogy a korszak okleveles anyaga teljes egészében rendelkezésünkre áll, azaz elképzelhető, hogy valóban több megállapodás született világi felek között, mint amennyiről tudomásunk van. Azonban a pápai „bátorítást” és az egyházi intézményekkel kötött megállapodások nagy számát – annak ellenére, hogy van példa az egyes monostorok nyomatékosabb közbenjárására, különösen, ha az illető valamelyik szerzetes rokona volt⁵⁴ – helyesebbnek tartom a káptalanok és monostorok fent hangsúlyozott szerepkörének elterjedtségével magyarázni. Korábban zárandokok fordultak hasonló ügyekben a helyi egyházhoz, vagy apátságához,⁵⁵ így nyilvánvalóan nem számított újdonságnak a keresztesek hasonló igénye.⁵⁶

⁴⁷ Pl. Notre-Dame de Paris, 1. köt. 298–299. o., 16. sz. (887. előtt.)

⁴⁸ Cluny 60–61. o., 3713. sz.

⁴⁹ Riley-Smith 1997. 126–127. o.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Constable 2008/b. 128. o.

⁵² Riley-Smith 1997. 129. o.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Marmoutier 137–138. o., 149. sz. (1095.)

⁵⁵ Saint-Bertin 158. o., 85. sz. (826.) Vö. Constable 2008/b. 129. o., 69. jegyz.

⁵⁶ Constable 2008/a. 96–97. o.

A zálogügyletek részletesebb vizsgálata előtt érdemes röviden kitérni a mögöttük meghúzódó – a XII. század első felében fokozatosan kialakuló – jogi háttérre is. Az I. Lateráni Zsinat után a legfontosabb előrelépést e tekintetben III. Jenő pápa *Quantum predecessores* kezdetű bullája jelentette 1145-ben,⁵⁷ amelyet Freisingi Ottó is idéz *Gesta Friderici I. imperatoris* című munkájában.⁵⁸ A bulla megtiltotta, hogy a távollevő kereszties javai ellen bármiféle keresetet indítsanak, továbbá a hadjárat idejére elengedi a fennálló adósságok utáni kamat fizetését (még ha az illető erre előzőleg fogadalmat is tett). Ezen kívül kijelenti, hogy „mint azt a mi említett elődünk, Orbán pápa elrendelte... feleségeiket s gyermekeiket, valamint javaikat és birtokaikat a szentegyház, a mi, az érsekek, a püspökök és Isten egyházának más praelatusai oltalmában levőknek nyilvánítjuk”. Továbbá – figyelmeztet a pápa –, a keresztieseknek, minthogy „Istenért harcolnak”, nem szabad a világi hívságok és cifraságok után áhítozniuk, hanem „szorgosságukat és buzgóságuk minden erejét fegyverekre és lovakra fordítsák, hogy azokkal a hitetleneket legyőzhessék.” Nem sokkal ezután konkretizálja az imént említett oltalom mibenlétét: „Szabadságukban áll az is, hogy földjeiket vagy egyéb javaikat, ha kérésükre rokonaik és uraik, a kiknek hűbéréhez tartoznak, pénzt kölcsönözni nem akarnak, vagy nem tudnak, az egyházaknak vagy egyházi személyeknek vagy más hívőknek is szabadon és minden ellenmondás nélkül elzálogosítsák.”⁵⁹ Láthatjuk tehát, hogy a bulla egy már meglévő gyakorlatot erősít meg, nem pedig új, addig nem létező jogokat biztosít. Úgy vélem, hogy ez megerősíti Riley-Smith korábban ismertetett feltételezésének vitathatóságát, igaz, III. Jenő bulláját valóban lehet „pápai ösztönzéseként” is értelmezni.

Ugyanakkor világiak között létrejött megállapodásra éppen a kutatás által eddig kevésbé vizsgált anyagban több példát is találunk. 1097 után kelt oklevelében Henrik Jeruzsálembé készülvén egy Arnold nevű nemesnek adta Haderichiswerde nevű birtokát.⁶⁰ Némiképp „határeset” az a – szintén Göttweigből származó – oklevél, amely szerint Henrik Jeruzsálembé indulva birtokát Meginhardusra hagyta – akit az oklevél *milesnek* nevez – méghozzá azzal a feltétellel, hogy amennyiben Henrik maga nem térne vissza, a birtokot adja át a göttweigi monostornak.⁶¹ Egy másik, 1114–1122 között kelt göttweigi oklevél⁶² arról tudósít bennünket, hogy Huntisheimi Hermann – a diploma szerint „*vir nobilis*” – csak abban az esetben hagyja a göttweigi egyházra egyik birtokát, ha ő maga nem térne vissza az Úr sírjától, vagy atyafia, Reginhard meghalna. Valószínű tehát, hogy az út erejéig a nevezett birtok felett Reginhard rendelkezett. 1100 körül kelt diplomájában⁶³ Bernát Jeruzsálembé készülve lánytestvérére és az ő férjére hagyta birtokát és házat azzal a feltétellel, ha ő maga visszatérne, akkor a javakat egyenlően osszák fel egymás közt, ezen felül sógora 15 *solidust* is kapjon. Ha meghalna, akkor a másik kettő minden kapott javat békében bírhat.

⁵⁷ Constable 2008/b. 125. o.

⁵⁸ Freisingi Ottó (Középkori Krónikások) L36. (112–115. o.). Latinul ld. Freisingi Ottó (MGH) L36. (55–57. o.).

⁵⁹ Freisingi Ottó (Középkori Krónikások) L36. (114. o.), Gombos F. Albin fordítása.

⁶⁰ Göttweig (Traditionsbücher) 208–209. o., 67. sz. (1097. után)

⁶¹ Uo. 196–197. o., 56. sz. (1099–1102 között.)

⁶² Uo. 318–319. o., 182. sz. (1114–1122 között)

⁶³ Cluny 108. o., 3755. sz. (1100. k.)

Az intézményi és jogi háttér vizsgálata után érdemes néhány példán keresztül megvizsgálni a zálogügyletekben és adásvételekben szereplő főbb rendelkezéseket. Mint azt Montmerle-i Acardus esetében is láthattuk, a Jeruzsálembé készülők legnagyobb része rendelkezett a zálogba adott birtok sorsáról.⁶⁴ Általánosnak mondható, hogy – az oklevelek alapján – a keresztes visszatérte után élete hátralevő részében igényt tartott a korábban zálogba adott birtok egy részére vagy akár egészére. 1128. július 12-én Ermengard – a maga, fia, Rajmund, és lánya, Rikarda nevében –, valamint Torrini Benedek, Rikarda férje és az ő gyermekeik (Vilmos és Amada) a Vias határában fekvő összes birtokukat az agde-i Szent István-káptalan kanonokjainak adják, 150 *solidus*ért cserébe.⁶⁵ Az oklevél szerint amennyiben nem térnének vissza Jeruzsálemből – „hová Isten engedelmevel menni szándékozunk”⁶⁶ –, akkor a mondott birtok teljes egészében és minden nehézség nélkül a káptalant illesse. Ha azonban mindannyian, vagy közülük bárki visszatérne, legyen joguk a birtok visszaszerzésére, azzal a kikötéssel, hogy senki másnak nem adhatják el azt újból. Valamivel több, mint fél évszázaddal korábban, 1096-ban két testvér, Bernát és Oddo – akiket egy másik oklevél⁶⁷ szerint „Ungrus” névvel illettek⁶⁸ – Jeruzsálembé készülvén a clunyi monostornak adták Busart nevű uradalmukat, annak minden tartozékával: erdőekkel, szántóföldekkel, szőlőkkel, legelőkkel stb. együtt, összesen száz *solidus* kapva érte.⁶⁹ Az agde-i példához hasonlóan meghagyták, hogy hazatérve a mondott birtokot maguk bírassák, azonban haláluk után, tekintet nélkül az örökösökre, az uradalom ismét az apátságot illesse – akárcsak abban az esetben, ha az úton haláloznának el.⁷⁰ Kevésbé jellemző az a chartres-i oklevél, amelyben egy Berta nevű asszony a chartres-i apátságra hagyta házáat és hét *agripennis* kiterjedésű földjét, amennyiben a fiai nem térnek vissza Jeruzsálemből. Ellenkező esetben a ház és a föld csupán felerészben illeti a monostort.⁷¹ Nem egy oklevél szabja meg a kiváltás pontos összegét. A XII. század első felében „Kegyesnek” nevezett Ottó Jeruzsálembé készülve a göttweigi monostornak hagyta birtokát, azzal a feltétellel, hogy aki a jövőben ki szeretné váltani, a szerzeteseknek kétszáz ezüstmárkát fizessen.⁷² A megállapodásokban gyakran fordul elő időbeli korlátozás a birtok kiválthatóságát illetően. Ez nyilvánvalóan összefüggésben állt a jeruzsálemi útra számolt idővel is. A zálogban hagyott javakat általában három-öt év közötti időtartam után lehetett kiváltani.⁷³ Amikor 1147-ben Joscerand, Godefrid,⁷⁴ Guido, va-

⁶⁴ *Constable* 2008/b. 130–131. o.

⁶⁵ Saint-Étienne d’Agde 234–235. o., 159. sz. (1128. július 12.)

⁶⁶ „ubi Deo donante ire disponimus” – Uo. 235. o.

⁶⁷ Cluny 81–83. o., 3734. sz. (1100 előtt); ld. még *Constable* 2008/c. 184. o.

⁶⁸ Cluny 83. o.

⁶⁹ Cluny 59. o., 3712. sz. (1096.); ld. még *Constable* 2008/c. 184. o.

⁷⁰ A birtok és tartozékai végül az utóbbi feltétel révén kerültek az apátsághoz, az oklevél szélére ugyanis az oklevelet lejegyzőjével megegyező kéz a következőt írta: „Ebben a hadjáratban mindketten meghaltak, nem tértek vissza.” Ld. uo. 59. o., 1. jegyz.

⁷¹ Saint-Père de Chartres, 2. köt. 358. o., 142. sz. (Datálatlan.)

⁷² Göttweig (Traditionsbücher) 439–441. o., 304. sz. (1131–1133 között). Ld. még uo. 370–372. o., 230. sz. (1122–1131. szeptember 23. között)

⁷³ *Riley-Smith* 1997. 117. o.

⁷⁴ Őket egy korábbi oklevél (Saint-Benoît-sur-Loire 339–340. o., 149. sz. [1147. április 19.]) *miles*ként említi a tanúk sorában. Ld. még *Constable* 2008/b. 118. o., 5. jegyz.

lamint Adelard VII. Lajossal kívántak Jeruzsálembé menni, a fleuryi monostornak ötéves időre adták zálogba földjeiket, huszonhét, harminc, illetve tíz-tíz *librát* kapva cserébe.⁷⁵ Találkozunk azonban bonyolultabb szabályozással is: egy 1123-ban, Vendôme-ban kelt oklevél szerint a keresztes maga két év után válthatta ki a zálogba adott javakat, míg hozzátartozóinak, rokonainak csak újabb két év múltán nyílt lehetőségük erre, ha a kiváltásra addig nem került még sor.⁷⁶ Az előbbiekhöz képest igencsak kirívó eset Alonai Odo oklevele 1179-ből, amelyben Jeruzsálembé készülve a chartres-i apátságnak adja birtokainak *numeragiumát*. Ha Odo édesanyja – aki ugyanott apáca – tovább élne, akkor a monostor az ő életében bírja a *numerator* állítás jogát.⁷⁷

Az efféle ügyek nem zajlottak mindig zökkenőmentesen. Garennai Isnardus, amikor Hubertus, a chartres-i apátság szerzetese Bruerolum faluban járt, örökjogon a monostornak adta Tornesia nevű birtokát, a mellette fekvő erdővel egyetemben. Hubertus viszonzásul egy negyven *solidus* értékű lovat⁷⁸ adott neki segítségként a jeruzsálemi úthoz. Miután hírül vették Jeruzsálemben bekövetkezett halálát, Isnardus nővérének a jegyese, Bardolus elbitorolta a mondott birtokot. A szerzetesek végül hatvan *solidust* fizettek Bardolusnak, aki ezután visszaadta a földet.⁷⁹ Előfordult ennek a fordítottja is, amikor a jeruzsálemi út korábbi birtokviták rendezésére szolgált alkalmul. Egy Bormaudus nevű lovag 1120-ban, Jeruzsálembé készülvén egy általa évekkal ezelőtt elbitorolt szőlőt adott vissza az angers-i Szent Albinus monostornak, amiért cserébe a szerzetesek tíz *solidust* adtak neki.⁸⁰ Az első keresztes hadjárat idején Hugó és fia a keresztények seregével kívántak tartani, visszaadtak a marmoutier-i apátságnak egy korábban tőlük elbitorolt földet. Cserébe Odo perjel hat blois-i *librát* adott nekik, valamint Hugó kisebbik fia, Péter kezesként a monostor szolgálatában maradt, amíg apja és testvére vissza nem tértek.⁸¹

Hasonlóképp utalnak az oklevelek korábbi megállapodásokra akkor is, ha azok minden bonyodalom nélkül zajlottak le. Amikor 1149-ben Gaufridus, felvéve a keresztet, Jeruzsálembé kívánt menni, a nagyapja által harmadolt malom és halastó rá eső részét a Szent Albinus monostornak adta. Cserébe a szerzetesektől két ezüstmárkát, három arany *bizantiumot* és harminc *solidust* kapott, valamint testvérétől, Rajnaldtól még tizenhárom *solidust*.⁸² Fontos volt az egyházi intézmények számára a szimónia vádjának elkerülése is,⁸³ amire az utóbbi néhány oklevél szintén jó példát nyújt. Szövegük ugyanis mindhárom esetben egyértelművé teszik, hogy a szerzetesek nem csupán segítségnyújtásként,

⁷⁵ Saint-Benoît-sur-Loire 340–343. o., 150. sz. (1146–1147). Ugyanez az oklevél említi VII. Lajos rendelkezését is, az itt említett ügyletre ld. 342–343. o. valamint ld. még *Constable* 2008/b. 118. o.

⁷⁶ Uo. 131. o.

⁷⁷ Saint-Père de Chartres, 2. köt., 655–656. o., 46. sz. (1179.)

⁷⁸ A hátsállatok a hadjáratba induló számára sokszor legalább olyan fontosnak számítottak, mint a pénzösszeg, akkor is, ha újdonsült gazdáik valószínűleg tudták, hogy az állatok nem érik meg az út végét. Az oklevelekben gyakran szerepelnek lovak, illetve öszvérek – utóbbi valamivel többször, valószínűleg teherbírásuk, és olcsóbb voltuk miatt is. Ld. *Riley-Smith* 1997. 110–112. o.

⁷⁹ Saint-Père de Chartres, 2. köt., 516. o., 2. sz. (Datálatlan.)

⁸⁰ Saint-Aubin d'Angers, 2. köt. 229–230. o., 741. sz. (1120.) Az előzményül szolgáló birtokvitát ld. uo.

⁸¹ Marmoutier 141. p., 152. sz. (1096.)

⁸² Saint-Aubin d'Angers, 1. köt. 144–145. o., 117. sz.

⁸³ *Riley-Smith* 1997. 118. o.

hanem „in caritate”,⁸⁴ illetve „caritati caritas responderet”,⁸⁵ valamint „de caritate beati Martini”⁸⁶ adták a Jeruzsálembé készülőknek a fent említett összegeket.

Természetesen nem csak világiak vettek részt egy-egy hadjáratban, hanem egyházi személyek is. A papok esetében azonban nem volt közömbös az illető klerikus távolléte, akár zarándoklat, akár keresztes hadjárat miatt maradt távol huzamosabb ideig. Ilyen okból kifolyólag engedte meg az angoulême-i püspök egy saint-amand-de-boixe-i szerzetesnek, hogy a helyi templomban lássa el a papi szolgálatokat, amíg a pap maga a poitiers-i gróf kíséretében a Szentföldön tartózkodik.⁸⁷ Az út költségeinek előteremtése részben hasonlóképp zajlott, mint a világiak esetében. 1127–1128-ban Odo, Saint-Martin-des-Champs perjele egy ezüstmárka fejében engedte át Capeium egyházát egy Wido nevű papnak, hatvanöt beauvais-i *solidus* kíséretében, amennyiben Wido hároméves zarándoklatra készülne.⁸⁸ Érdekes ezen kívül az a Szent Albinus monostor anyagából származó oklevél,⁸⁹ amely szerint bizonyos Goscelinus Malus Vicinus nevű lovag megbetegedvén szerzetesnek állt, azonban később „rossz lélektől vezérelve”⁹⁰ odahagyta a szerzetet, majd nem sokkal ezután Jeruzsálembé készülvén rendtársaitól kért pénzt, amiből az út költségeit fedezni tudta volna. Megtanácskozáva a kérést, a szerzetesek végül hatvan *solidust* adtak neki, hozzátevé, hogy Jeruzsálemből való hazatérése után visszavárják.

Az oklevelek ugyan általában az egyén szemszögéből láttatják a keresztes hadjáratokat, a már említett fleuryi oklevél⁹¹ azonban betekintést enged az uralkodói szinten jelentkező pénzügyi nehézségekbe is. VII. Lajos francia király 1146–47 folyamán az egyházak megadóztatásával kívánta megoldani a felmerülő anyagi gondokat.⁹² A kortársak kritikáját is kiváltó rendelkezés⁹³ gyakorlati, nem teljesen zökkenőmentes megvalósulását jól szemlélteti az 1147-ből származó diploma, amelynek tanúsága szerint a szerzetesek igyekeztek eleget tenni az uralkodói rendeletnek. Lajos eleinte ezer ezüstmárkát kért az apátságtól, Macharius apát azonban tiltakozott, hogy a monostor a mostani helyzetében (hét évre visszamenőleg rossz szőlőtermés, éhínség) nem tudja kifizetni a kért összeget. Lajos ekkor csökkentette az összeget 500 márkára, az apát azonban még ezt is sokallta. A király végül háromszáz ezüstmárkában és ötszáz arany *bizantiumban* határozta meg a kívánt pénzmennyiséget, amelyet Macharius „belátván, hogy nem helyes tovább ellenkezni a királlyal”,⁹⁴ végül megadott.

A keresztesek által kötött megállapodások másik nagy csoportját az ún. „kegyességi rendelkezések”⁹⁵ alkotják. Összefoglalóan így lehet nevezni azokat az adománytétteleket,

⁸⁴ Saint-Aubin d’Angers, 2. köt. 230. o.

⁸⁵ Uo., 1. köt. 145. o.

⁸⁶ Marmoutier 141. o.

⁸⁷ *Constable* 2008/b. 132. o.

⁸⁸ Saint-Martin-des-Champs, 2. köt. 3–4. p., 193. sz. Ld. még *Constable* 2008/b. 132. o.

⁸⁹ Saint-Aubin d’Angers, 2. köt. 345–346. o., 873. sz. (1141.)

⁹⁰ „maligno spiritu ammonente” – uo. 345. p.

⁹¹ Saint-Benoît-sur-Loire 340–343. o., 150. sz. (1146–1147). Az oklevelet tárgyalja *Constable* 2008/b. 117–118. o., a pontosabb datáláshoz ld. uo. 117. o., 1. jegyz.

⁹² *Constable* 2008/b. 118–119. o.

⁹³ Uo. 119. o.

⁹⁴ „cognoscens non esse fas ultra regi contradicere” – Saint Benoît-sur-Loire, 342. o.

⁹⁵ Vö. *Giry* 1925. 855–858. o.

amelyeket nem világi, hanem spirituális „haszon” reményében tettek. Ilyen rendelkezés gyakorta fordul elő zálogügyletet szavatoló oklevélben, így nem lehet igazából különválasztani egymástól a két csoportot, az elkülönítés sokkal inkább utólagos, a kérdéskör tárgyalását megkönnyítendő.

Az otthon maradt családtagok, illetve a Szentföldre induló keresztes lelki üdvének biztosítására az egyik lehetőség az imádság kérése volt.⁹⁶ Ez éppúgy igaz volt a keresztes hadjáratok vezetőire, mint a számunkra kevésbé ismert résztvevőkre: 1096-ban Rajmund, Szent Egyed grófja Le Puy katedrálisra számára tett adományt, cserébe azt kérve, hogy amíg él, az oltáron éjjel-nappal egy gyertya égjen.⁹⁷ Ugyanebben az évben Blois-i II. István és felesége, Adela szintén „in elemosinam”, alamizsnaként adták Marmoutier monostorának Lonnia nevű erdejüket, szabad használatot biztosítva a szerzeteseknek.⁹⁸ 1149-ben Vilmos auvergne-i gróf megállapodott a clermont-i Szent András monostor szerzeteseivel, hogy ha a szaracénok ellen, vagy bárhol francia földön kívül lenné halálát, a szerzetesek megkeresik és hazaszállítják holttestét.⁹⁹ Egyfajta megerősítésként szolgált, ha a hadjáratba induló valamely rokonát szerzetesnek (vagy apácának) adta, hogy ő maga, és általa a család is részesüljön a misék és a zsolozsma szentségében.¹⁰⁰ Egy 1147 körül kelt oklevél szerint Treionei Fülöp Jeruzsálembé készülvén fiát, Galteriust a chartresi monostorba adta. Emellett kegyes adományként az apátságnak adott egy rétet, egy szőlőt, valamint egy termőföldet és az ezek után járó tizedet is.¹⁰¹

Minden kétséget kizárólag a kegyes adományok legkomolyabbika a monostoralapítás volt (ilyen alapítás például Lironville,¹⁰² vagy Pontlevoy¹⁰³ szerzetesközössége). Ezek nagy része közvetlenül az indulás előtt, vagy már az út megkezdése után nem sokkal történt, így minden bizonnyal közrejátszott bennük az a bizonytalanság is, amely az előkészületeket jellemezte.¹⁰⁴ Mindez megmagyarázná a keresztesek által tett adományok rendkívül nagy számát: csak az 1096 és 1101 közötti időszakból mintegy 78 maradt ránk.¹⁰⁵ Egy-egy adomány ugyanakkor szolgálhatott a keresztes fogadalom kiváltásaként is, ha az illető valamilyen oknál fogva mégsem tudott vállalkozni az útra. Vilmos, Albemarle grófja 1151-ben így alapította meg Meaux ciszterci monostorát, miután hajlott kora miatt végül fogadalma kiváltása mellett döntött.¹⁰⁶ 1098-ban egy asszonyt beszélt rá a püspöke, hogy a keresztes hadjárat helyett inkább alapítson egy szerzetesközösséget.¹⁰⁷ Az út során felmerülő veszélyeknek (akár rablótámadás, akár hajótörés, vagy betegség képében jelentkeztek) szintén több monostor köszönheti megalakulását. Ilyen

⁹⁶ Riley-Smith 1997. 119. o.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Marmoutier 79–82. o., 92. sz. (1096.)

⁹⁹ Constable 2008/b. 134. o.

¹⁰⁰ Riley-Smith 1997. 120. o.

¹⁰¹ Saint-Père de Chartres, 2. köt. 646. o., 31. sz.

¹⁰² Constable 2008/b. 135. o.

¹⁰³ Riley-Smith 1997. 119. o.

¹⁰⁴ Uo. 118. o.

¹⁰⁵ Felsorolásukat ld.: Riley-Smith 1997. 120. o., 120. jegyz.

¹⁰⁶ Constable 2008/b. 135. o.

¹⁰⁷ Uo.

fogadalmat beváltásaként alapította meg egy hajótörésből megmenekült keresztes La Valasse közösségét 1150 körül.¹⁰⁸ Nem monostoralapításról szól, de mindenképp megemlítendő az a brixeni anyagban található oklevél, amely szerint Völsi Henrik a tenger veszedelmei között végrendelkezett Gumbert nevű birtokának és a hozzá tartozó ökörcsordának a brixeni Szűz Mária-egyházra való hagyományozásáról. Testvére, Reinbertus – aki minden bizonnyal odahaza tartózkodott – a fogadalmat megerősítette és a mondott javakat a brixeni egyháznak adta.¹⁰⁹ Példaértékű Szent Adjutor, későbbi tironi szerzetes esete, aki, miután Antiochia közelében megtámadták, fogadalmat tett, hogy kiszabadulva javai egy részét a tironi szerzetesekre hagyja.¹¹⁰ Azonban ahogy a zálogügyletek kapcsán is akadtak bonyodalmak, úgy a fogadalmak teljesítése sem volt minden esetben zökkenőmentes: egy Bertalan nevű keresztest Besançon püspöke kényszerített 1148-ban jeruzsálemi betegségek miatt tett fogadalmának beváltására, miután az négy szem- és fültanú elbeszéléséből a tudomására jutott.¹¹¹

*

Láthatjuk tehát, hogy az oklevelek vitathatatlanul fontos forrásul szolgálnak a keresztes hadjáratok előkészületeit illetően. A többi forrásnál részletesebb képet tárnak elénk az elindulást megelőző időszakról, az útiköltség fedezésének formáitól kezdve a kegyes adományokig, monostoralapításokig.¹¹² Mindenképp fontos kiemelni a monostorok (elsősorban a bencések) és a káptalanok szerepét, akik révén sok keresztes szert tudott tenni az utazáshoz szükséges felszerelésre, vagy pénzre. Bár nem tudjuk pontosan, milyen arányban születtek megállapodások világiak és világaik, illetve világiak és egyháziak között, annyi bizonyosnak látszik, hogy ez a szerep sem a monostoroknak, sem a káptalanoknak nem jelentett újdonságot. Az első szervezett keresztes hadak megindulása előtt is köttetnek hasonló tartalmú egyezségek, részben éppen zarándokok és a helyi szerzetesközösség, vagy kanonoki testület között. A kutatásba újonnan beemelt oklevelek pedig – csekély számuk ellenére – jól mutatják, hogy II. Orbán pápa clermont-i felhívása ilyen irányban a középkori Nyugat-Európa más területein is hatott, a keresztes hadjárat célját szolgáló zálogügyletek, adományozások másutt is létrejöttek.

Az oklevelekben szereplő keresztesek további sorsáról viszonylag kevés tudomásunk van. Sokukról futólag megemlékeznek az elbeszélő források, és az oklevelek is utalnak

¹⁰⁸ *Constable* 2008/b. 135. o.

¹⁰⁹ Neustift bei Brixen 112. o., 147. sz. (1189. k.)

¹¹⁰ *Constable* 2008/b. 135. o. Adjutor legendáját ld.: Vita Adjutoris

¹¹¹ *Constable* 2008/b. 135. o.

¹¹² Még ha nem is áll fenn közvetlen kapcsolat, a fentiek fényében talán érdekesen hangzanak a XII. században élt és működött Reichersbergi Gerhoh prépost szavai, aki zsoldárkommentárjában az újonnan létrejövő szerzetesközösségek sokaságát dicséri: „Most, hogy a szimónia hosszú tele után édes tavaszi szelek fújnak, az isteni szőlőtő újból virágba borult. Szerzetesközösségek és ispotályok alakulnak, s a dicséret új dalait zengik mindenfelé, hogy lássuk és örvendjünk az Írás beteljesültén: «Ujjongjatok Istennek, minden földek, örvendezve szolgáljátok az Urat, járuljatok eléje lelkendezve! [Zsolt 100,2, Káldi Neovulgata alapján]»” – „Hinc post longam Simoniae hiemem vernali suavitate spirante reflorescit vinea Dominica, constituuntur coenobia et xenodochia, et nova crebescunt laudum cantica, ita ut videamus, et gaudeamus impleri quod dicitur: «Jubilare Domino omnis terra, servite Domino in laetitia»” – Reichersbergi Gerhoh 1435D–1436A.

nem egy egyéni vállalkozás szerencsés, vagy balszerencsés kimenetelére. Van, aki hazatérte után megkapta a „jeruzsálemi” jelzőt,¹¹³ és ezzel együtt minden bizonnyal nem kevés megbecsülésben is részesült.¹¹⁴ Másokat éppen csak megemlíti egy-egy oklevél, mint az adománytevő hozzátartozóját, aki egyébként megjárta a jeruzsálemi utat.¹¹⁵ Többen pedig a Jeruzsálemből való hazatérés után tettek adományt a helyi monostornak.¹¹⁶ Hasonlóképp gyakori a hadjáratban elhunyt keresztések említése is, mind a francia,¹¹⁷ mind a német¹¹⁸ oklevelekben.¹¹⁹ Ugyanakkor nincs okunk kételkedni abban, hogy sokan a Szentföldön maradtak és az újonnan létesült keresztés államok lakói lettek. Ezzel eltűnnek ugyan a nyugat-európai oklevelek tanúsoraiból, helyzetüket, és a keresztés hadjáratok kezdeti lelkesedését azonban talán jól visszaadják Chartres-i Fulcher sorai: „fontold meg, kérlek, és értelemmel gondolkodj el rajta, miként helyezte át az Isten a mi időnkben a Nyugatot Keletre. Mert mi, akik nyugatiak voltunk, most keletiekké lettünk. Aki római, vagy frank volt, az e földön galileává, vagy palesztinaivá lett, aki reimsi, vagy chartres-i volt, most Tyros vagy Antiochia lakója.”¹²⁰

¹¹³ Pl. Göttweig (Traditionsbücher) 245. o., 107. sz. (1108 után)

¹¹⁴ Riley-Smith 1997. 149. o.

¹¹⁵ Göttweig (Traditionsbücher) 215–216. o., 76. sz. (1108–1114 között.) Bár az oklevél kiadója fenntartja a lehetőségét, hogy zarándokról van szó, aki az első keresztés hadjárat sikere után indult útnak – és ezt az eshetőséget magam sem kívánom teljes egészében elvetni –, mégsem tartom kizártnak, hogy az itt említett Adalbero megegyezik az előbb hivatkozott oklevél (uo. 245. o., 107. sz.) tanúsorában szereplő „Adalbertus Jerosolimitanussal”. A két név feltűnő hasonlósága mellett ezt valószínűsíti a két oklevél egymáshoz közeli keltezése is.

¹¹⁶ Cluny 117–118. o., 3765. sz. (1100. k.) és uo. 246–248. o., 3896. sz. (1110–1116 között)

¹¹⁷ Cluny 118–119. o., 3766. sz. (1100. k.) és uo. 152. o., 3804. sz. (1100. k.)

¹¹⁸ Sankt Paul in Kärnten 97–98. o., 25. sz. (1193. k.)

¹¹⁹ Bővebben ld. Riley-Smith 1997. 144–168. o., aki részletesen értekezik a hadjáratokból hazatérőkről.

¹²⁰ „considera, quaeso, et mente cogita, quomodo tempore in nostro transvertit Deus Occidentem in Orientem. Nam qui fuimus Occidentales, nunc facti sumus Orientales. Qui fuit Romanus, aut Francus, hac in terra factus est Galilaeus aut Palaestinus. Qui fuit Remensis aut Carnotensis, nunc efficitur Tyrius vel Antiochenus.” – Chartres-i Fulcher III. 37. (748. o.)

RÖVIDÍTÉSEK

- Aacheni Albert *Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem.* Ed. *Susan B. Edgington.* (Oxford Medieval Texts.) Oxford, 2007.
- Bird 2006. *Bird, Jessalynn: Vow.* In: *The Crusades. An Encyclopedia.* Ed. *Murray, Alan V.* Vol. 4. Oxford, 2006. 1233–1237. o.
- Boüard 1929. *de Boüard, Alain: Manuel de diplomatique française et pontificale.* Párizs, 1929.
- Brundage 1966. *Brundage, James A.: 'Cruce signari': The Rite for Taking the Cross in England.* *Traditio*, 22. (1966.) 289–310. o.
- Charité-sur-Loire *Cartulaire de prieuré de la Charité-sur-Loire (Nièvre), ordre de Cluni.* Publ. par *René de Lespinasse.* Nevers – Párizs, 1887.
- Charroux *Chartes et documents pour servir à l'histoire de l'abbaye de Charroux.* Publ. par *Pierre de Monsabert.* (Archives historiques du Poitou 39.) Poitiers, 1910. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2095059>] A hozzáférés dátuma: 2010. február 7.
- Chartres-i Fulcher *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095–1127).* Hrsg. *Heinrich Hagenmeyer.* Hedielberg, 1913.
- Cluny *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny.* Publ. par *Auguste Bernard.* Tome 5.: 1091–1210. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1^{ère} série: Histoire politique.) Párizs, 1894. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k28911f>] A hozzáférés dátuma: 2010. február 28.
- Constable 2008/a. *Constable, Giles: Medieval Charters as a Source for the History of the Crusades.* In: *Constable, Giles: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Farnham, 2008. 93–116. o.
- Constable 2008/b. *Constable, Giles: The Financing of the Crusades.* In: *Constable, Giles: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Farnham, 2008. 117–141. o.
- Constable 2008/c. *Constable, Giles: Cluny and the First Crusade.* In: *Constable, Giles: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Farnham, 2008. 183–196. o.
- Constable 2008/d. *Constable, Giles: The Cross of the Crusaders.* In: *Constable, Giles: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Farnham, 2008. 45–91. o.
- Deuili Odo *Odo of Deuil: De profectione Ludovici VII in orientem. The Journey of Louis VII to the East.* Ed. *Virginia Gingerick Bery.* (Records of Civilization, Sources and Studies.) New York, 1948.
- Freisingi Ottó (Középkori Krónikások) *Freisingi Ottó: I. Frigyes császár tettei (Ottonis episcopi Frisingensis gesta Friderici I. imperatoris).* Szerk.: *Gombos F. Albin.* (Középkori Krónikások 15–16.) Budapest, 1913.
- Freisingi Ottó (MGH) *Ottonis et Rahewini gesta Friderici I. imperatoris.* Hrsg. *Georg Waitz.* (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 46.) Hannover, 1978.

- Gesta Francorum (Hagenmeyer) Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum. Hrsg. *Heinrich Hagenmeyer*. Heidelberg, 1890.
- Gesta Francorum (Veszprémy) *Névtelen Krónikás: A frankok és a többi jeruzsálemi zarándok tettei.* (Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum.) In: Az első és második keresztes háború korának forrásai. Szerk.: *Veszprémy László.* (Középkori Keresztény Írók 1.) Budapest, 1999. 11–128. o.
- Giry 1925. *Giry, Arthur: Manuel de diplomatique.* Tome 2. Párizs, 1925.
- Göttweig (Traditionsbücher) Die Traditionsbücher des Benediktinerstiftes Göttweig. Hrsg. *Adalbert Fuchs.* (Fontes rerum Austriacarum II.: Diplomataria et acta 69.) Bécs – Lipcse, 1931.
- Linder – Murray 2006. *Linder, Ammon, Murray, Alan V.: Cross, Symbol.* In: The Crusades. An Encyclopædia. Ed. *Murray, Alan V.* Vol. 1. Oxford, 2006. 301–302. o.
- Markowski 1984. *Markowski, Michael: Crucesignatus: its origins and early usage.* *Journal of Medieval History*, 10. (1984.) 3. sz. 157–165. o.
- Marmoutier Cartulaire de Marmoutier pour le Dunois. Publ. par *Émile Mabille.* Châteaudun, 1874.
- Montier-la-Celle Cartulaire de Montier-la-Celle. Publ. par *Charles Lalore.* (Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes 6.) Párizs – Troyes, 1882.
- Murray 2006. *Murray, Alan V.: Crucesignatus.* In: The Crusades. An Encyclopædia. Ed. *Murray, Alan V.* Vol. 1. Oxford, 2006. 302. o.
- Neustift bei Brixen Das Traditionsbuch des Augustiner-Chorherrenstiftes Neustift bei Brixen. Hrsg. *Hans Wagner.* (Fontes rerum Austriacarum II.: Diplomataria et acta 76.) Bécs, 1954.
- Notre-Dame de Paris Cartulaire de l'église Notre-Dame de Paris. Publ. par *M. Guérard.* (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1^{ère} série: Histoire politique. Part II.: Collection des cartulaires de France 4-7.) Tome 1–4. Párizs, 1850.
- Reichersbergi Gerhoh Venerabili Gerhohi praepositi Reicherspergensis Commentarius aureus in psalmos. Pars IV. In: Venerabili Gerhohi praepositi Reicherspergensis opera omnia. Edidit *Jacques-Paul Migne.* (Patrologiae cursus completus. Series Latina 193.) Turnhout, 1990. 1371D–1563A
- Richard 1988. *Richard, Jean: Départs de pèlerins et de croisés bourguignons au XIe siècle: à propos d'une charte de Cluny.* *Annales de Bourgogne. Revue historique trimestrielle*, 60. (1988.) 2–3. sz. 139–143. o.
- Riley-Smith 1997. *Riley-Smith, Jonathan: The First Crusaders, 1095–1131.* Cambridge, 1997.
- Saint-Benoît-sur-Loire Recueil des chartes de l'abbaye de Saint-Benoît-sur-Loire. Publ. Par *Maurice Prou, Alexandre Vidier.* Tome 1.: Introduction. (Documents publiés par la Société historique & archéologique du Gâtinais 5.) Párizs, 1907. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: Tome 1.: Introduction. – http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k_112307j] A hozzáférés dátuma: 2010. február 7.

- Saint-Bertin Cartulaire de l'abbaye de Saint-Bertin. Publ. par *M. Guérard*. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1^{ère} série: Histoire politique. Part II.: Collection des cartulaires de France 3.) Párizs, 1840.
- Saint-Étienne d'Agde Le cartulaire du chapitre cathédral Saint-Étienne d'Agde. Publ. par *Raymonde Foreville*. (Documents, études et répertoires.) Párizs, 1995.
- Saint-Étienne de Baigne Cartulaire de l'abbaye de Saint-Étienne de Baigne (en Saintogne). Publ. par *Paul-François-Étienne Cholet*. Niort, 1868.
- Saint-Martin-des-Champs Recueil de chartes et documents de Saint-Martin-des-Champs: monastère parisien. Publ. par *J. Depoin*. Tome 1-2. (Archives de la France monastique 13, 16.) Párizs, 1912-1921. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: Tome 1.: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k255713m>; Tome 2.: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k_2557140] A hozzáférés dátuma: 2010. február 7.
- Saint-Père de Chartres Cartulaire de l'abbaye de Saint-Père de Chartres. Publ. par *M. Guérard*. Tome 1–2. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1^{ère} série: Histoire politique. Part II.: Collection des cartulaires de France 1–2.) Párizs, 1840.
- Saint-Sernin de Toulouse Cartulaire de l'abbaye de Saint-Sernin de Toulouse (844-1200). Publ. par *Célestin Douais*. Párizs – Toulouse, 1887. Online elérhető változata a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában: [URL: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k_831327] A hozzáférés dátuma: 2010. február 7.
- Saint-Victor de Marseille Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille. Publ. par *M. Guérard*. Tome 2. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. 1^{ère} série: Histoire politique. Part II.: Collection des cartulaires de France 9.) Párizs, 1857.
- Saint-Vincent de Macon Cartulaire de Saint-Vincent de Macon connu sous le nom de livre enchainé. Publ. par *M.-C. Ragut*. (Collection des documents inédits sur l'histoire de France) Macon, 1864.
- Sankt Paul in Kärnten Urkundenbuch des Benedictiner-stiftes St. Paul in Kärnten. Hrsg. *Beda Schroll*. (Fontes rerum Austriacarum II.: Diplomataria et acta 39.) Bécs, 1876.
- Vita Adjutoris Vita sancti Adjutoris monachi Tironensis auctore Hugone archiepiscopo Rothomagensi, hujus nomine tertio, ipsi Adjutoris coevo. In: Petri Lombardi magistri sententiarum, Parisiensis episcopi opera omnia. Edidit *Jacques-Paul Migne*. (Patrologiae cursus completus. Series Latina 192.) Turnhout, 1991. 1345B–1352B

Dániel Kálmán

'CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS'.

Twelfth Century Crusades as Seen Through Charters

Abstract

The paper examines the early period of the crusades with the help of the records of Western-European monasteries and chapters; sources to which scholars have hitherto paid little attention in this respect. In addition to the charters issued in French territory, already discussed by the literature of the topic, the paper uses some charter collections, mainly from German lands, that have not been dealt with by scholarly study yet. The importance of the charters lies in the fact that they cast light mainly on the preparations of the crusades, and within that, on the estate- and pledge-transactions made in order to cover the expenses of the campaigns. These matters are not or rarely discussed in the narrative sources. The paper gives examples to describe the main characteristics of the pledge transactions, mentioning as well the so-called 'pious dispositions' that frequently went with these businesses. Giving a brief summary of the legal background of the pledgings made by the crusaders heading the Holy Land, the paper shows that the sources attest to a legal practice which existed before the first crusades. This is part of the reason why monasteries (mainly Benedictine ones) and chapters took such an active part of the pledge transactions.

Dániel Kálmán

«CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS.»

Les croisades du 12^e siècle à la lumière des chartes

Résumé

La présente étude examine la première période des croisades à la lumière des chartes des monastères et des chapitres de l'Europe occidentale auxquelles la recherche n'a pas consacré suffisamment d'attention jusqu'alors. En plus des documents nés sur le territoire français qui ont déjà été traités par la littérature spécialisée, l'étude fait également appel à quelques collections de chartes issues du territoire allemand qui n'ont pas encore fait l'objet de recherche. L'importance de ces chartes réside dans le fait qu'elles clarifient principalement les préparatifs des croisades, notamment les affaires immobilières et de gage qui furent conclues pour couvrir les frais des croisades, ce dont les autres sources narratives ne parlent que très peu. L'étude présente à travers des exemples les caractéristiques principales des gages et elle parle également des «clauses de charité» qui les accompagnent souvent. Elle traite brièvement le contexte juridique des affaires de gage conclues par les croisés prêts à partir pour la Terre sainte qui furent basées, selon les sources, sur une pratique judiciaire qui existait déjà avant le départ des premières troupes. Ceci expliquerait en partie la forte implication des monastères (principalement de bénédictins) et des chapitres dans les affaires de gage.

Dániel Kálmán

„CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS“

Die Kreuzzüge des 12. Jahrhunderts im Spiegel der Urkunden

Resümee

Die vorliegende Arbeit untersucht die Frühzeit der Kreuzzüge durch die urkundlichen Andenken der westeuropäischen Kloster und Kapitel, die in dieser Hinsicht bisher von der Forschung nur wenig beachtet wurden. Neben dem auf französischem Gebiet entstandenen Urkundenmaterial, das auch von der Fachliteratur behandelt wird, bezieht die Studie auch einige Urkundensammlungen in die Forschung mit ein, die in erster Linie aus deutschen Gebieten stammen und von den bisherigen Forschungen nicht berührt wurden. Die Bedeutung des Urkundenmaterials besteht darin, dass es vorrangig die Vorbereitungen der Kreuzzüge, genauer die Besitz- und Pfandgeschäfte beleuchtet, die zur Deckung der Kosten des Feldzugs geschlossen wurden. Diese werden von den einschlägigen epischen Quellen nicht oder nur in geringem Maße erwähnt. Die Arbeit stellt die Hauptcharakteristika der Pfandgeschäfte mit Hilfe von Beispielen vor und kommt auch auf die oft mit diesen gemeinsam erwähnten „Gnadenverordnungen“ zu sprechen. Sie behandelt zudem kurz den rechtlichen Hintergrund der Pfandgeschäfte, die von den Kreuzzüglern geschlossen wurden, die ins Heilige Land unterwegs waren. Diese Geschäfte gründeten den Quellen zufolge auf einer Rechtspraxis, die bereits vor dem Losgehen der ersten Kreuzheere bestanden hatte. Dies liefert zugleich eine teilweise Erklärung dafür, dass die Kloster (vor allem die Benediktiner) und Kapitel bei den Pfandgeschäften eine verstärkte Rolle spielten.

Даниэль Кальман

„CUPIENSQUE ILLO IRE ARMATUS.“

Крестовые походы XII века в зеркале грамот и дипломов

Резюме

Настоящая работа анализирует ранний период крестовых походов на основании дипломных реликвий западно-европейских моношторов и капталанов, которым до сего времени исследователи уделяли лишь мало внимания. Наряду с дипломным материалом, возникшим на французских территориях, исследованных и специальной литературой, к исследованию привлекаются в первую очередь материалы с германоязычных территорий, сборники дипломов, до сих пор не затронутые исследованиями. Значение этого дипломного материала состоит в том, что он освещает подготовку крестовых походов, в том числе в первую очередь упоминает об операциях по залогам имений, проводившихся для покрытия расходов на военные походы, о чем соответствующие повествования едва или почти совсем не упоминают. Автор статьи посредством примеров показывает основные характеристики залоговых операций, останавливаясь на фигурирующих зачастую с ними также „милостивейших распоряжениях“. Кратко рассматривает также правовой фон залоговых операций, заключавшихся крестоносцами, отправлявшимися в Святые Земли, которые, как показывают источники, уже до начала крестовых походов опирались на существовавшую тогда практику. Одновременно отчасти это служит объяснением того повышенного присутствия в залоговых делах моношторов (в первую очередь бенедиктинского ордена и капталанов).